

**FIRUL ARIADNEI SAU *METODA NATURALĂ* A LUI JAN AMOS COMENIUS
ÎN ÎNVĂȚAREA LIMBII LATINE ȘI A LIMBILOR VERNACULARE**
*Ariadne's Thread or Jan Amos Comenius' Natural Method
to Learn Latin and Vernacular Languages*

**Marcela CIORTEA, Assistant Professor Ph.D.,
“1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia**

Abstract: Jan Amos Comenius is mainly regarded as a didactician and pedagogist as his best known books in Romania are those ones that benefitted from an integral translation in Romanian: „Didactica Magna”, „Pampaedia”, „Legile unei școli bine organizate”, „Spicuri didactice” sau „Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice”. Nevertheless, one should be aware of the fact that Comenius' extraordinary pedagogical vision originates from his continuous interest to help students learn Latin more easily and through this, vernacular languages. In order to reach this goal, Comenius devised some grammar works and consistent lexicons which were accompanied by didactic suggestions. Our article aims at analysing three papers - „Orbis pictus”, „Vestibulum Januae Linguarum” and „Janua linguarum reserata”, starting from the simple aspects to more complex ones. We shall try both to establish connections between the three papers and to analyse the great language learning project which was initiated and experimented by the father of modern pedagogy.

Keywords: Jan Amos Comenius, Orbis pictus, Vestibulum Januae Linguarum, Janua linguarum reserata, latin and vernacular languages.

Pe scurt, despre metoda naturală comeniană

Ultimul deceniu și jumătate al vieții sale Jan Amos Comenius îl petrece la Amsterdam, sub protectoratul lui Laurentius de Geer, fiul lui Ludovic – protectorul său din tinerețe. După o viață zbuciumată, în care, din cauza unei prigoane de natură religioasă, pierduse două căsnicii și tot atâtea biblioteci cu mai multe rânduri de manuscrise personale, după ce, pe lângă preocupări serioase de teologie, filozofie, pedagogie și filologie, se îngrijise de organizarea sistemelor de învățământ din mai multe țări, între care cele mai fructuoase au fost cel din Regatul Suediei și cel din Principatul Transilvaniei, în liniștea ultimilor ani de viață, în capitala olandeză, cehul Comenius (Komensky) găsește răgazul mult așteptat pentru a-și revizui sistemul de gândire și pentru a pune la dispoziția publicului interesat lucrările sale cele mai importante. Astfel, în *Opera didactica omnia*, apărută la Amsterdam în anul 1657, include un opuscul intitulat *E scholasticis labyrinthis existus in planus (Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice)*, elaborat cu un an înainte, în care, pornind de la constatarea că „majoritatea școlilor de până acum erau într-adevăr labirinte care încurcau spiritele la nesfârșit”¹ își propune să alcătuiască „o metodă dreaptă și simplă, care permite să se pună capăt”² acestor încurcături. De ce e școala un labirint? Pentru că, deși își propune spre studiu *limbile, științele și artele*, școala nu are nici „scopuri bine stabilite”, nici „mijloacele necesare pentru atingerea acestor scopuri”, nici „norme de acțiune pentru întrebuințarea acestor

¹ Jan Amos Comenius, *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice*, în vol. J. A. Komensky, 1958, p. 186.

² *Ibid*

mijloace”³. Și pentru că studiul limbilor, în general, și al latinei, în special, era foarte încurcat la vremea aceea, Comenius propune *metoda naturală*, „care prezintă simțurilor interioare și exterioare toate lucrurile în așa fel, încât ele să le poată percepe cu plăcere”⁴, o metodă bună și maleabilă, „*acel fir al Ariadnei simplu și neînșelător* [...] care va putea fi utilizat în mod absolut sigur pentru atingerea scopurilor școlii, pentru găsirea de mijloace și stabilirea normelor de acțiune, dacă va fi pus în aplicare și totodată se va desfășura și folosi în ordinea cuvenită”⁵. Ce presupune ordinea instituită de Comenius? **Teorie, practică și uz**, adică fiecare lucru supus învățării să treacă prin trei etape absolut obligatorii: I. *tratarea teoretică* (mai exact, ce este acel lucru, prin ce este și felul în care este); II. *punerea în practică* (mai exact, cum se procedează spre a realiza unul al fel); III. *folosința* (mai exact, la ce servește a ști și a putea trata despre un lucru, pentru a putea prevedea corecta lui utilizare. Restrânsă la domeniul limbilor, teoria lui presupune așadar *să știi, să acționezi și să vorbești* și toate acestea în trei moduri: *ușor, repede și solid*⁶, fără a le inversa în vreun fel, pentru că, în natură, aceasta este ordinea lor firească. Iată cum își argumentează el teoria: „A învăța pe cineva (sau a permite cuiva) să acționeze înainte ca acest cineva să înțeleagă ce face înseamnă a forma un animal, nu un om; a învăța pe cineva să vorbească despre lucruri pe care nu le înțelege înseamnă a face din el un papagal, nu un om. Este deci necesar ca știința să preceadă, adică spiritele trebuie luminate mai înainte de a li se cere vorbe sau fapte, iar dintre acestea două, în ordinea importanței lor, vine mai întâi acțiunea și pe urmă vorba, acțiunea fiind necesară atât în interes propriu cât și pentru cei din jur. Să rămână deci bine stabilit că mai întâi trebuie învățată mintea, apoi mâinile și apoi limba”⁷.

Din labirint în labirint

Ideea nu e nouă în mintea lui Comenius; ea încolțise în urmă cu mai bine de 40 de ani și-l urmărise toată viața, în toate peregrinările sale. Azi îl cunoaștem pe Comenius drept părintele pedagogiei moderne, însă, la noi, puțină lume știe sau își aduce aminte că, de fapt, marea lui operă didactică s-a născut odată cu intenția de a-i ajuta pe elevi să învețe mai ușor limba latină și limbile vernaculare, iar pe acest deziderat s-a consolidat, în timp, geniala sa teorie. Astfel, printre lucrările sale de început se află o gramatică, *Grammaticae facillioris praecepta (Regulile unei gramatici mai ușoare)*, apărută la Praga, în anul 1616, singura lucrare din cele tipărite care nu a fost găsită până azi⁸, în care el constata - pentru prima dată, probabil, în scris - că „însușirea limbii latine nu se poate face în mod corespunzător decât prin folosirea limbii materne în însușirea ei și că învățarea mecanică a regulilor gramaticale nu are nicio utilitate practică ci, dimpotrivă, le răpește elevilor mult timp și energie pentru un randament scăzut”⁹.

Doi ani mai târziu începe să lucreze la *Harta Moraviei*, „care are, pentru cehi, o semnificație similară cu cea prezentată pentru noi de *Harta Moldovei* alcătuită de Dimitrie

³ *Ibid.*

⁴ *Idem*, p. 187.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Idem*, p. 192.

⁷ *Idem*, p. 194.

⁸ Vezi volumul de comunicări *J. A. Komensky (Comenius)*, 1958, p. 278. Cf. Voicu Lăscuș, *Op. cit.*, p. 38.

⁹ Voicu Lăscuș, *Op. cit.*, p. 37.

Cantemir”¹⁰, trudă care va dura aproape un deceniu și care va îi pune în valoare harul de desenator, iar în 1623 definitivează scrierea alegorică *Labyrint svęta a raj srdce* (*Labirintul lumii și paradisul inimii*), în care înfățișează realități sociale și abuzuri din vremea sa. Activând motivul labirintului din vechea cetate a lui Minos, Comenius imaginează un labirint al lumii în care pășind alături de Celceestepetetot și de Amăgire, două călăuze destoinice, încearcă să dezlege tainele lumii pentru a ajunge la Înțelepciune, Regina Lumii, căreia „unii sofști îi spun Zădărnicie”¹¹. Lumea este largă și cuprinzătoare, iar labirintul este aglomerat. Cu toate acestea, există, în el, o anumită ordine, așa încât protagonistul este familiarizat mai întâi cu *stările lumii, împărțite în șase ranguri*: „- Iar străzile pe care desigur le vezi sunt diversele stări, ranguri și meserii în care se statornicesc oameni. Vezi șase străzi principale: în cea dinspre miazăzi se află *starea casnică*, părinții, copiii și argații; în cea de alături, *meșteșugarii* și toți cei care se îndeletnicesc cu meșteșuguri; în cea de-a treia, cea mai aproape de piață, locuiesc *învățații*, cei care se îndeletnicesc cu puterea minții. De partea cealaltă este starea *duhovnicească*, unde sălășluiesc cei care se ocupă cu religia. Dincolo de ei, este starea *domnilor* și a *ispravnicilor* lumii; și cel mai departe spre miazănoapte se află starea *cavalerilor*, care se îndeletnicesc cu lucrările războiului. Cât de minunat este totul! Prima stare rodește totul; apoi următoarea îi hrănește pe toți; următoarea îi învață; următoarea se roagă pentru toți; următoarea îi judecă și îi apără de neorânduie; următoarea luptă pentru toți și așa toți slujesc tuturor și totul stă în dreaptă cumpănire.”¹² Vom fi citat poate prea îndelung, însă fragmentul este de importanță majoră, în primul rând pentru că, urmând cronologia, e cea dintâi clasificare temeinică din opera lui Comenius, dar mai ales pentru că, în asociere cu metoda lui naturală, se regăsește în lucrările sale viitoare. Am văzut însă până aici un profesor în vârstă de aproximativ 30 de ani preocupat de problemele școlii, un glotolog preocupat de învățarea limbilor, un desenator preocupat de scrierea pe hartă a unei națiuni și un literat deja implicat în modul de educație enciclopedică a vremii sale, căutând motive și teme frecvente în literatura medievală, punându-le în valoare, exploatându-le în manieră proprie.

În labirintul scolastic

Am văzut că, însoțit de Aflătot și de Amăgire, în drumul lui spre Înțelepciune, protagonistul *Labirintului* trece, pe rând, pe la diversele stări. Astfel, în drumul său, el cercetează felurimea oamenilor, observă calitățile dar și diformitățile, întâlnind, sub semnul zădărniceiei eclesiastice, oameni *căsătoriți* (fericiți și nefericiți), *meșteșugari* (de la căruțași la corăbieri), *învățați* (filosofi: gramaticieni, oratori, poeți, dialecticieni, fizicieni, metafizicieni, aritmeticieni, geometri, geodezi, muzicieni, astronomi, astrologi, istorici, moralști, politicieni; medici: alchimiști, rosicrucieni, anatomiști, botaniști, medici curanți; juriști, magiștri, doctori, teologi), *seniori*, *soldați*, *cavaleri*, *răspândaci*, *bogătași*, *petrecăreți*, *desfrânați* și *faimoși*). În fapt, pe lângă reușita ei de natură estetică-literară, înșiruirea de mai sus se constituie într-un schelet de sorginte lingvistică activat de Comenius în cel puțin trei lucrări ulterioare: în *Janua linguarum*, în *Vestibulum januae*

¹⁰ *Idem*, p. 49.

¹¹ *Labirintul lumii și raiul inimii*, 2013, p. 21.

¹² *Idem*, pp. 27-28.

linguarum și în *Orbis Pictus*. Punctul de plecare în constituirea acestui măreț efort didactico-lingvistic poate fi, de asemenea identificat în hățișul labirintic unde, privind promoția magiștrilor și a doctorilor, îi vedem lipindu-li-se pe frunte titlul: „*Acesta este magistru al artelor liberale; acesta este doctor în medicină; acesta este licențiat în ambele drepturi etc.*”¹³, dar la o examinare pe probleme elementare de aritmetică, geometrie, astronomie, dialectică, gramatică, retorică și muzică, îi aflăm incapabili să dea un răspuns, cu toate titlurile lor sonore: „...m-am uitat la unul dintre acei magiștri ai artei – se confesează eroul principal – i-au cerut să socotească ceva și n-a știut; i-au cerut să măsoare, dar n-a știut; i-au cerut să numească stelele, n-a știut; i-au cerut să facă silogisme, n-a știut; i-au cerut să vorbească în limbi străine, n-a știut; i-au cerut să țină o cuvântare în limba lui, n-a știut; în cele din urmă, i-au cerut să scrie și să citească, dar n-a știut”¹⁴. Din această experiență se va fi născut probabil constatarea următoare: „...după ce a petrecut atât timp în școală, pentru care și-a pus la bătaie averea, după ce s-a umplut de titluri și peceți, la urmă trebuie să întrebă dacă a învățat ceva? Doamne ferește de asemenea orânduială!”¹⁵. Poate acesta să fi fost momentul în care a constatat pentru întâia dată că măsura timpului în educație este de o importanță covârșitoare și că, așa cum va argumenta mai târziu în capitolul X din *Novissima methodus linguarum*¹⁶, pentru ca învățătura să fie cu folos, trebuie să fie **rapidă, plăcută și temeinică** și să se facă prin **exemple**, prin **reguli** și cu **aplicații**. Iată configurată pas cu pas metoda naturală spre a ieși din labirintele scolastice: **teorie – practică – uz – exemple – reguli – aplicații – repede – plăcut – temeinic**. Să vedem și cum.

Janua linguarum reserata

Când spunem Comenius, spunem *Didactica magna*, fiindcă aceasta este lucrarea lui cea mai cunoscută la noi, datorită celor două versiuni, a lui Petre Gârboviceanu (1893, 1904, 1910, 1921) și a lui Iosif Antohi (1970). La scară europeană însă – și nu numai – cea care i-a adus o fulgerătoare celebritate a fost *Janua linguarum*. Cu toate că lucrul la *Didactica magna* începuse încă din 1623 și, la momentul apariției *Januae*, versiunea în limba cehă (*Céska didaktika*) era aproape încheiată, aceasta a circulat vreme de mai multe decenii în manuscris, apoi s-a pierdut pentru a fi regăsită la Leszno, pe la mijlocul veacului al XIX-lea¹⁷. Versiunea în limba latină, realizată pe parcursul anului 1638¹⁸, avea să vadă lumina tiparului abia în anul 1657, când apare la Amsterdam volumul Comenius *Opera didactica omnia*. Prin urmare, deși cunoscută în cercurile interesate de problemele învățământului, nu *Didactica magna* i-a adus lui Comenius faima și consacrarea europeană, ci *Janua linguarum reserata aurea sive seminarium linguarum & scientiarum omnium h.e. compendiolam latinam (& quamlibet aliam) linguam, una cum scientiarum artiumque omnium fundamentis, perdiscendi methodus, sub titulis C, periodis M comprehensa*, adică „*Poarta deschisă a limbilor sau pepiniera tuturor limbilor și*

¹³ *Labirintul lumii și raiul inimii*, 2013, p. 115.

¹⁴ *Idem*, p. 116.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Acest capitol X din *Novissima methodus linguarum* este tradus în limba română de David Popescu și publicat independent, cu titlul *Arta didactică*.

¹⁷ Vezi Voicu Lăscuș, *Op. cit.*, p. 68.

¹⁸ *Ibidem*.

științelor, adică metoda scurtă de a învăța limba latină (și oricare alta) împreună cu bazele tuturor științelor și artelor, cuprinsă în 100 de titluri și 1000 de propoziții.”

„Vita brevis, ars longa”, spune Comenius în *Didactica magna*, citând cunoscuta zicere latinească, iar în prefața *Januae* ne explică în amănunt acest lucru: „Realitatea ne arată că în școală nu s-a cunoscut până acum îndeajuns o metodă justă și adevărată pentru a preda limbile. Cei mai mulți dintre cei care s-au dedicat studiului limbilor îmbătrâneau deasupra cuvintelor; numai pentru limba latină se atribuiă zece și chiar mai mulți ani, ba chiar viața întreagă, cu un folos venit foarte târziu și, din cauza aceasta, neînsemnat, astfel încât oboseala și munca nu erau răsplătite”¹⁹. Ironia fină la adresa celor care „îmbătrâneau peste cuvinte” și critica nevoalată la adresa celor îmbătrâniți fără metodă sunt urmate de exemple de oameni iluștri care au reușit, în timp, să-și însușească exemplar cunoașterea limbilor, dar care „n-au arătat multora căile lor, pentru ca și alții să-i urmeze”, pentru că, lucru de înțeles, „nu-i treaba oricui de a încerca prin cercetare proprie lucruri neobișnuite”²⁰.

După un excurs meticolos prin lumea cuvintelor, apoi a literelor și, în fine, a științelor, Comenius explică izvoarele lucrării sale: un călugăr iezuit a alcătuit un volumaș în care a strâns „toată limba latină” în 1200 de expresii și l-a publicat cu titlul *Janua linguarum* în latină și spaniolă, sub egida Colegiului irlandez din Salamanca, în Spania; cartea a fost cunoscută de englezi, care au adăugat o versiune în limba engleză și au publicat-o în anul 1615; doi ani mai târziu, Isaac Habrecht (probabil cel care a construit orologiul astronomic din Strasbourg) adaugă o versiune în limba franceză și o publică la Strasbourg în patru limbi, iar după întoarcerea lui în Germania, adaugă și o versiune în limba germană și o publică din nou; în anul 1629, *Janua* călugărului iezuit a văzut lumina tiparului în opt limbi²¹.

Ajunsă în mâinile lui Comenius – care o citește de trei ori, cu mare atenție – cartea iezuitului este analizată cu ochi critic²² și-l ajută să fixeze un schelet pentru o *Janua* proprie: 100 de titluri cuprindeau 8000 de cuvinte în 1000 de expresii complete, formulate „la început mai pe scurt și numai cu un singur membru, apoi mai pe larg și cu mai multe membre”²³. Cuvintele folosite sunt redată „în sensul lor propriu și firesc, cu excepția a puține cuvinte, care sau au ieșit din uz, sau lipsesc cuvintele latine prin care ar trebui să fie explicate cuvintele obișnuite în limba maternă (**căci aceasta am avut eu totdeauna în vedere**)”²⁴. Iată-l pe Comenius mărturisind explicit interesul lui pentru limbile vernaculare pe care le așază în același plan cu limba latină. Cuvintele alese sunt redată o singură dată, pentru a evita repetițiile, cu singura excepție a omonimelor, care trebuiau repetate pentru a se înțelege și alte sensuri ale lor. Sinonimele și antonimele sunt așezate față în față, în așa fel încât unul să-l explice pe celălalt. Gramatica lor urmărește nu doar

¹⁹ În volumul citat Comenius, *Texte alese*, p. 127, în traducerea lui Ion (Iosif?) Antohi.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Aceste amănunte sunt menționate de Comenius în *Prefață*. Vezi traducerea lui I. Antohi, în vol. cit., pp. 128-129.

²² *Idem*, pp. 130 sqq.

²³ *Idem*, p. 130.

²⁴ *Ibidem*.

construcția sintactică, ci și probleme de morfologie, iar limba lui maternă (ceha) va sta mereu alături latinei, pentru a se putea înțelege tropii în ambele limbi.²⁵

Comenius nu este însă pe deplin mulțumit de rezultatul muncii sale, experiența dovedindu-i că *Janua* sa este prea dificilă pentru înțelesul copiilor, și aceasta cu toate că lucrarea s-a bucurat de un foarte mare succes – a fost tradusă în 12 limbi europene și în 4 limbi asiatice²⁶ - motiv pentru care elaborează o alta, un fel de manual pregătitor, un fel de anticameră lingvistică menită să deschidă ușa limbilor pentru tinerii școlari.

Januae linguarum reseratae Vestibulum

Vestibulum porții deschise a limbilor păstrează, în linii generale, tematica *Januae*, dar îi restrânge conținutul la 1000 de cuvinte incluse în 427 de propoziții structurate pe un număr oscilant de capitole, de la 7 la 10 în ediția Sarospatak²⁷ ori la 30 în alte ediții²⁸ și oferă, pe

²⁵ Titlurile cuprinse în *Janua linguarum* (tr. n. M.C.): *Introducere, Despre originea lumii, Despre elemente, Despre bolta cerească, Despre foc, Despre meteori, Despre apă, Despre pământ, Despre pietre, Despre metale, Despre arbori și fructe, Despre ierburi, Despre tușișuri, Despre viețuitoarele acvatice, Despre animalele de povară, Despre fiare, Despre amfibieni și reptile, Despre insecte, Despre om, Despre corpul uman și mai întâi despre membrele externe, Despre organele interne, Despre accidente corpului, Despre boli, Despre ulcere și răni, Despre simțurile externe, Despre simțurile interne, Despre minte, Despre voință și afecte, Despre lucrurile mecanice în general, Despre cultura grădinilor, Despre agricultură, Despre morărit, Despre panificație, Despre păstorit, Despre prelucrarea lânii, Despre vânătoare, Despre pescuit, Despre creșterea albinelor, Despre gătit, Despre pregătirea băuturilor, Despre cărăușie, Despre navigație, Despre călătorie, Despre comerț, Despre confecționarea hainelor, Despre îmbrăcăminte în general, Despre meșteșuguri, Despre casă și părțile ei, Despre hipocaust, Despre canalizare, Despre dormitor, Despre baie și curățenie, Despre căsătorie și afinitate, Despre nașterea copiilor, Despre înrudirea de sânge, Despre economie, Despre oraș, Despre templu, Despre Biserica, Despre superstițiile etnicilor și ale iudeilor, Despre curie, Despre judecată, Despre răufăcători și pedepse, Despre statul regal, Despre Regat și regiune, Despre pace și război, Despre școală și educație, Despre studiu, Despre gramatică, Despre dialectică, Despre retorică și poezie, Despre aritmetică, Despre geometrie, Despre măsuri și greutate, Despre optică și pictură, Despre muzică, Despre astronomie, Despre geografie, Despre istorie, Despre medicină, Despre etică în general, Despre înțelepciune, Despre cumpătare, Despre castitate, Despre modestie, Despre autarhie, Despre drept și mai întâi cel comercial, Despre justiția distributivă, Despre vitejie, Despre răbdare, Despre statornicie, Despre prietenie și omenie, Despre sinceritate, Despre conversația erudită, Despre distracții, Despre moarte și înmormântare, Despre Providența lui Dumnezeu, Despre îngeri, Concluzie.*

²⁶ Voicu Lăscuș, *Op. cit.*, p. 71. Cf. Bartolomeu Popescu, *Op. cit.*, p. 109. M.S. Știrbu & S. Ț. Știrbu menționează chiar o ediție transilvană, publicată la Alba Iulia în 1634. Vezi *Op. cit.*, p. 82, unde în nota de subsol autorii pomenesc chiar de o versiune în limba română.

²⁷ Vezi Iosif Antohi, Alexandrina Tzurlea și Const. Drăgulescu, *Actualitatea gândirii lui Jan Amos Komensky în predarea limbilor străine*, în vol. de comunicări J. A. Komensky (Comenius), 1958, p. 58.

²⁸ Titlurile identificate de noi în *Vestibulum*, ediția Leipzig, 1717 (tr. n. M.C.): *I. Invitație la învățătură, II. Împărțirea supremă a lucrurilor, adică însușirile lor cele mai comune și diferențele dintre ele, III. Culori, mirosuri, gusturi, sunete și cele ce se cunosc despre simțul tactil, IV. Felul de a fi al viețuitoarelor și al altor lucruri la un loc, V. Distincția lucrurilor după gradul de simțire, prin comparație, VI. Lucrurile considerate ascunse vederii în particular, și mai întâi cele cerești, elementele și meteorii, VII. Mineralele, metalele, pietrele: puterea mineralelor, VIII. Vegetalele sau plantele. Arbori și arbuști, IX. Viețuitoarele. Păsări, pești, patrupede și insecte, X. Omul, în cele ce țin de trup, XI. Omul, văzut în cele ce țin de minte, XII. Accidentele omului. Sănătatea, boala, moartea, XIII. Câteva însușiri ale omului exprimate de obicei prin proverbe impersonale, XIV. Numărul, măsura, greutatea, XV. Lucrurile înconjurătoare denumite prin adverbe, XVI. Lucrurile înconjurătoare semnificate prin prepoziții, XVII. Lucrurile și îndeletnicirile care țin de procurarea hranei, XVIII. Lucrurile și îndeletnicirile care țin de a lua masa împreună, XIX. Lucrurile și îndeletnicirile care țin de îmbrăcăminte, XX. Lucrurile și îndeletnicirile care țin de arhitectură și de construcția locuințelor, XXI. Lucrurile și îndeletnicirile care țin de călătorie și de comerț, XXII. Lucrurile și persoanele care țin de școală, XXIII. Lucrurile și persoanele legate de familie, de economie și de înrudirea de sânge, XXIV. Lucrurile și persoanele privitoare la oraș și la regiune, XXV. Lucrurile și persoanele care țin de regimul politic, XXVI. Lucrurile și persoanele care țin de război și pace, XXVII. Lucrurile și persoanele care țin de Biserica lui Dumnezeu, XXVIII. Religia și pietatea, XXIX. Virtuțile cu viciile opuse lor, XXX. Concluzie. Către o trecere spre Janua.*

lângă text și vocabular, o introducere în gramatica elementară a declinării și a conjugării. Cu toate că și această lucrare s-a bucurat de un succes deosebit – se vorbește chiar de o ediție ilustrată apărută la Amsterdam în 1658²⁹ – autorul ei nu este mulțumit nici de data aceasta, perfecționându-l mereu, modificând, adăugând sau eliminând diverse amănunte, pentru ca, în cele din urmă, ajuns în Transilvania, să-și caute răgazul de a reexamina conținutul pentru a-l turna într-o formă nouă și atractivă numită *Orbis pictus*, în care conținuturile selectate sunt însoțite de ilustrații, Comenius obținând astfel ceea ce este îndeobște cunoscut sub numele de prima carte ilustrată pentru copii din istoria cunoscută a literaturii.

Orbis sensualium pictus

A treia lucrare inspirată din natură și care urmează întocmai metoda naturală instituită de Comenius este *Orbis sensualium pictus* (*O reprezentare a lucrurilor din natură percepute prin simțuri*), lucrare ilustrată care redistribuie conținutul janual și vestibular pe 150 de capitole însoțite de o introducere, de un mic alfabet ilustrat în care sunetele stau alături de imaginea viețuitoarelor care le produc și de o încheiere. Primită cu entuziasm, tradusă în mai multe limbi și republicată în numeroase ediții, așa încât evidența lor rămâne imposibil de realizat pe de-a-ntregul până azi, *Orbis pictus*³⁰ a fost decretată manual oficial în școlile austriece³¹ și a fost lăudată: Kant ar fi spus „nu cunosc un alt manual mai bun și mai perfect decât *Orbis pictus*”³², Goethe nota că, răsfoind *Orbis pictus*, „în mintea mea încă fragedă se întipăriră repede o mulțime de imagini și întâmplări, de figuri și evenimente însemnate și miraculoase, așa că nu ni se ura niciodată tot frământând, repetând, reproducând cele dobândite pe această cale”³³, iar Herder ar fi mărturisit că „deși *Orbis pictus* a fost alcătuită cu un secol și jumătate înainte, totuși ea nu a fost întrecută de o altă scriere de acest fel”³⁴.

²⁹ Voicu Lăscuș, *Op. cit.*, p. 73.

³⁰ Titlurile din *Orbis pictus* (tr. n. M.C.): *Dumnezeu, Lumea, Cerul, Focul, Aerul, Apa, Norii, Pământul, Roadele pământului, Metalele, Pietrele, Pomul, Fructele pomului, Florile, Legumele, Grânele, Arbuștii, Viețuitoarele și mai întâi păsările, Păsările domestice, Păsările cântătoare, Păsările de câmp și de pădure, Păsările răpitoare, Păsările de apă, Insectele zburătoare, Patrupedele și mai întâi cele domestice, Turmele, Animalele de povară, Animalele sălbatice de cireadă, Fiarele sălbatice, Șerpi și reptile, Insecte târătoare, Amfibieni, Pești de râu și de lac, Peștii marini și scoicile, Omul, Cele șapte vârste ale omului, Membrele omului din afară, Capul și mâinile, Carnea și măruntaiele, Venele și oasele, Simțurile externe și cele interne, Suflul omului, Diformi și monstruoși, Cultura grădinilor, Agricultură, Creșterea animalelor, Producerea mierii, Măcinișul, Panificația, Pescuitul, Vânătoarea de păsări, Vânătoarea, Măcelăria, Gătutul, Culesul viei, Producerea berii, Ospățul, Prelucrarea inului, Țesătura, Pânzele de in, Croitorul, Cizmarul, Meșterul lemnar, Meșterul zidar, Mașinăriile, Casa, Mina de metal, Meșterul fierar, Tâmplarul și strungarul, Olarul, Părțile casei, Hipocaustul și dormitorul, Puțurile, Baia, Frizeria, Grajdul de cai, Orologiile, Pictura, Oglinzile, Dogarul, Frânghierul și curelarul, Drumețul, Călărețul, Vehiculele, Transportul, Trecerea apelor, Înotul, Nava ușoară, Nava de transport, Naufragiul, Arta scrisului, Papirusul, Tipografia, Librăria, Legătorul de cărți, Cartea, Școala, Biblioteca, Artele discursului, Instrumentele muzicale, Filosofia, Geometria, Sfera cerească, Aspectul planetelor, Fazele lunii, Eclipsele, Sfera terestră: emisfera superioară, Sfera terestră: emisfera inferioară, Europa, Etica, Prudența, Hărnicia, Cumpătarea, Tăria sufletească, Răbdarea, Omenia, Dreptatea, Generozitatea, Uniunea conjugală, Arborele consangvinității, Uniunea părintească, Comunitatea stăpânilor, Orașul, Interiorul orașului, Judecata, Suplicii pentru răufăcători, Negustoria, Măsuri și greutăți, Arta medicală, Înfirmarea, Jocul scenic, Scamatoriile, Palestra, Jocul cu mingea, Jocuri cu zaruri, Concursuri de alergare, Jocuri de copii, Regatul și ținutul, Maiestatea regală, Soldatul, Tabăra de luptă, Lupte și bătălii, Lupta navală, Asediul unei cetăți, Religia, Păgânismul, Iudaismul, Creștinismul, Mahomedanismul, Providența lui Dumnezeu, Judecata din urmă.*

³¹ Voicu Lăscuș, *Op. cit.*, p. 144.

³² *Ibidem*.

³³ M.S. Știrbu & S. Ț. Știrbu, *Op. cit.*, pp. 77-78.

³⁴ Bartolomeu Popescu, *Op. cit.*, p. 26.

JANUA LINGUARUM (1631)

IX. De lapidibus

82. Lapis comminutus arena est quae si crassior, sabulum et glarea vocatur.
83. Saxa humi jacent, sive exstent, sive lateant, delite santque: scopuli et cautes eminent; quorum multi inaccessi.
84. Scrupulos calceo illapsus, ni eximatur urget.
85. Cote acuius obtula, silice elicimus elidimusque ignem; lydio lapidem metalla probamus.
86. Tophus arenosus & scaber pedibus mundandis subservit.
87. Alabastrites candidissimum marmor & porphyrites rutilum est.
88. Magnes se obvertit septentrioni directe.
89. Gemmarum pretiosissima este carbunculus, secuda ab illa adamas, tum turcois, rubinus, saphyrus, smaragdus, topazius, iaspis, hyacintus, onyx, sardonix & c. quarum pleraeque angulatae micant.
90. Hematites, alectorius, busonius, sarda, lazulus achates, granatus et pyrites sequiores sunt.
91. Margaritae (uniones) in conchis reperiuntur.
92. Coralia sunt arbusculae marinae ramusculi.
93. Vitrum crystalli similitudinem habet, at non duritiem, scinditurque smyrite.

X. De metallis

94. Metalla e fodinis eruuntur vel effodiuntur, quibus, quia & liquescunt, & rursus consistunt (spissantur) varia conflantur.
95. Aurum est perfectissimum, quia purissimum ac ponderosissimum: praeserim, obryzum.
96. Catino immissum atque clibano vel centies recoctum, ne hilum quidem substantiae (essentiae) deperdit.
97. Argentum huic proxime accedit, quum purum putum est; sed scorias habet quae amburuntur. Exusto autem intertrimento, emundatum fit ductile.
98. Ferrum utut durissimum,

VESTIBULUM JANUAE (1633)

VII. Mineralia: metalla, gemmae, succi metallares. Et materiata inde, atque aliunde denominata

258. Metallum potest liquefieri.
259. Hydrargyrum ex se liquit,
260. Chymici et alchimistae vocant mercurium.
261. Ei reliquia omnia innatant.
262. Excepto auro quod sublabitur.
263. Et tum ruborem ac duritiem amittit.
264. Et occipit albicare et emolliri.
265. Ceteroque est fulvum, fulget et coruscat.
266. Argentum et stannum candet.
267. Cuprum rubet; orichalcum flavet.
268. Ferrum induratum vertitur in chalybem.
269. Rubigine vitatur et eroditur.
270. Aes tinnit et aërgine virescit.
271. Marmor laeve est et discolor.
272. Adamas est durissimus.
273. Carbunculus prælucidus, crystallus translucida.
274. Corralium fugat (et ferunt) terricula.
275. Et pro ratione sanitatis coloratur.
276. Margarita quo rotundior et major.
277. Eo aestimatur pretiosior.
278. Gemma quævis, quanto rarior, tanto carior.
279. Sulphur facile inflammatur:
280. Ideoque filamenta illo tinguntur.
281. Schedulae item, ut sulphuratae sint & cremia.
282. Plumbago utilis est ad notationes fortuitas.
283. Cinnabaris & rubrica ad inscriptiones rubras.
284. Creta, ad supputationes deletiles.
285. E stibio et cerussa fit fucus.
286. Quo fucant se se virguntulae.
287. Ducatus est aureus, talerus argenteus,
288. Numisma quoddam est cupreum vel aërum.
289. Cantharus stanneus est, mortarium orichalceum;

ORBIS PICTUS (1658)

X. Metalla

- Plumbum 1.* est molle & grave.
- Ferrum 2.* est durum & durior, *calybs 3.*
- Faciunt e *stanno cantharos 4.* e *cupro athena 5.*, ex *orichalco, candelabra 6.*, ex *argento, thaleros 7.* ex *auro philippeos* et aureos imperiales, *scutatos, ducatos 8.* & *solidos aureos.*
- Argentum vivum* liquet semper & corrodit *metalla.*

XI. Lapidēs

- Arena 1.* & *sabulum 2.* est comminutus *lapis.*
- Saxum 3.* est pars *petrae*, cautis *4.*
- Cos 5.*, *silix 6.*, *marmor 7.* &c. sunt obscuri lapides.
- Magnes 8.* adtrahit ferrum.
- Gemmae 9.* sunt pellucidi lapilli, ut: candidus *adamas*, rubeus *rubinus*, caeruleus *saphirus*, viridis *smaragdus*, lutea *hyacynthus* &c. et micant si angulati sunt.
- Margaritae & uniones 10.* crescunt in conchis.
- Corallia 11.* in marina arbusculis.
- Succinum 12.* colligitur ad mare.
- Vitrum 13.* est simile *chrystallo.*

<p>ferrugine arroditur; depurgatum & induratum aliquoties, chalybs dicitur.</p> <p>99. Cupro adhæret ærugo, ob vividam viriditatem, ad tincturas expetitas.</p> <p>100. Orichalcum pervulgata usurpatim est cadmia tinctum as: fundi solum potest, non tenuari in lamellas, ob friabilitatem.</p> <p>101. Electro stannum & hoc plumbum mollius & vilius est.</p> <p>102. Argento vivo (hydrargiro) nihil mirabilius, liquidum est nec tamen mandat.</p> <p>103. Nam sive id super aliquid effundas, sive ei aliquid immergas, sive adspergas, nihil madescit.</p> <p>104. Sal, alumen, vitriolum (chalcanthum), nitrum, sulphur, bitumen (asphaltites), naphtha, cinnabaris, arsenicum, stibium (antimonium), ochra, chrysocolla, creta, plumbago, rubrica &c. succi metallici dicuntur. Cerussa & minium adulterinum factitia sunt; sic quoque chrysocolla, aurificum glutinum.</p>	<p>290. Pondera plumbea, torus plumeus,</p> <p>291. Termæ sulphuræ, acidulæ vitriolatae.</p> <p>292. Murus, lapideus vel lateritius,</p> <p>293. Scamnum ligneum, maceria lutea,</p> <p>294. Testula argillacea, canalis abiegnus.</p>	
---	--	--

Firul Ariadnei

Am selectat în tabelul de mai sus două unități de conținut comune celor trei lucrări comeniene: *pietrele și metalele*³⁵. Din modul în care practicianul Comenius și-a organizat conținutul reiese limpede că a rătăcit el însuși în labirint. Textul *Januae* este mai stufos, deși el distribuie metalele și pietrele în capitole distincte; cu siguranță, autorul lui va fi intenționat să aducă în fața școlarilor cunoștințe cât mai cuprinzătoare. Simplificat *în* esență, același conținut se reorganizează într-un capitol comun în *Vestibul*, fără a se reduce considerabil gradul de dificultate. Abia cu *Orbis pictus*, dificultatea cedează, textul, simplificat *la* esență, devine accesibil, ușor de reținut și de redat, dar, mai ales, câștigă prin aceea că întregul conținut este reprezentat grafic. Parte din metoda naturală lansată de Comenius, principiul concentricității instituit în *Didactica magna* se poate aplica – la aceste conținuturi - abia odată cu *Orbis pictus*, care, conform aceleiași teorii, este cea care trebuie să deschidă seria de învățare. Mergând, în practică, de la complex spre simplu, cu toate că, în teorie, postula exact contrariul, Comenius avea să sesizeze această inadvertență după două aproape trei decenii, prin propria-i experiență la catedră. Drumul de urmat, așadar, de la simplu la complex, este exact invers: mai întâi *Orbis pictus*, apoi *Vestibulum Januae linguarum* și abia în cele din urmă *Janua linguarum*. Se învață **repede**, așadar, când conținuturile selectate sunt adaptate la nivelul copiilor, se învață **plăcut** când ei își pot reprezenta în practică, în natură, cunoștințele

³⁵ Textele citate sunt preluate din următoarele ediții: *Janua linguarum*, Amsterdam, 1665; *Vestibulum Januae linguarum*, Leipzig 1717; *Orbis pictus*, Sibiu, 1738, iar imaginile din ediția Nürnberg, 1746. Am păstrat versiunea latinească pentru conformitate cu originalul; din economie de spațiu, am renunțat la versiunea în limba română, deoarece, aici, primează metoda, care se verifică indiferent de limba vernaculară în care se lucrează.

desprinse și se învață **temeinic** atunci când se clădește pas cu pas pe ceva ce s-a învățat anterior.

Câți n-am greșit, debutanți, încercând să transmitem elevilor noștri cât mai multe din – dacă nu cumva tot – ce am învățat noi în facultate? Câți nu mai greșim încă în momentul de față, din orgoliu sau din incapacitatea noastră de a reduce lucrurile la esență și de a le transmite gradat? Dar mai ales, înaintând în timp și în experiență, câți nu am ajuns la concluzia că un copil nu poate ține pasul cu și nu poate asimila întrutotul cunoștințele unui adult? Este unanim acceptat că în didactică nu există rețete universal valabile. În același timp, știm cu toții că nu avem la dispoziție o eternitate pentru experimente. Am adus în fața cititorului acest exemplu celebru de căutări și soluții, de inovații și renunțări, de formulări și reformulări, pentru a arăta că nici spiritele cele mai înalte nu se află la adăpost de eroare. *Natura non facit saltus*, lucru dovedit încă o dată, dacă mai era nevoie, de experiența proprie a părintelui pedagogiei moderne, care, din labirint în labirint, a reușit, în cele din urmă, să pună bazele sistemelor de învățământ de azi.

Bibliografie

I. CORPUS

a. Ediții europene

COMENII, J. A., *Janua linguarum reserata aurea sive seminarium linguarum & scientiarum omnium h.e. compendiolam latinam (& quamlibet aliam) linguam, una cum scientiarum artiumque omnium fundamentis, perdiscendi methodus, sub titulis C, periodis M comprehensa*, Amstelodami, Apud Ioannem Ianssonium, anno MDCXLIII, Cum privilegio.

COMENII, J. A., *Janua linguarum reserata*, Cum Græca versione Theodori Simonii Holsati, Innumeris in locis emendata a Stephano Curcellæo qui etiam gallicam novam adjunxit, Amstelodami, apud Danielem Elzevirium, c1b1bCLXV.

COMENII, J. A., *Janua linguarum reserata. Rerum et linguarum structuram externam exhibens. Pensum quintæ classis*, Bernæ, Ex Officina Typographica Illustriss. Reip. Bernensis, Per Andream Hügenetum, 1701.

COMENIO, JOH. AMOSO primo adornatum *Januæ linguarum reseratæ vestibulum germanico-latinum*, Tiguri, Typis Joh. Jacobi Bodmeri, MDCLV.

COMENII, JO. AMOSI, *Januæ linguarum vestibulum majus*, in usum scholarum Silesiarum ac Polonarum, Friedrich Immanuel Fischer, Leipzig, 1717.

COMENII, J. A., *Opera didactica omnia, variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita: nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimo conatu in systema unum mechanicè constructum redacta*, Amsterdami, Impensis D. Laurentii de Geer, Excuderunt Christophorus Cunradus & Gabriel à Roy, Anno MDCLVII.

COMENII, JOH. AMOS, *Orbis sensualium pictus. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum & in vita actionum pictura et nomenclatura / Visible world or a picture and nomenclature of all the chief things that are in the world and of mens employments therein*, by Charles Hoole, London, 1659.

COMENII, JOH. AMOS, *Orbis sensualium picti. Pars prima. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum & in vita actionum pictura et nomenclatura*. Editio auctior at emendatior cum titularum juxta atque vocabulorum indice / *Der Sichtbaren Welt*, Erster Teil, Cum Gratia et privil. Sacr. Caes. Majestatis & Sereniss. Regis Polonæ atque Electoris Saxonie, Noribergæ, Sumptibus Martini Endteri, Anno Salutis MDCCXXIV.

COMENII, JOH. AMOS, *Orbis sensualium trilingvis. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum & in vita actionum pictura et nomenclatura*, Latina, Germanica & Hungarica, in

usum & commodum scholasticæ juventutis noviter emissa, Cibinii, Excudit Johannes Barth, Anno 1738.

COMENII, JOH. AMOS, *Orbis sensualium picti. Pars prima. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum & in vita actionum pictura et nomenclatura*. Editio auctior at emendatior cum titulorum juxta atque vocabulorum indice / *Der Sichtbaren Welt*, Erster Teil, Cum Gratia et privil. Sacr. Caes. Majestatis & Sereniss. Regis Polonæ atque Electoris Saxoniae, Noribergæ, Sumptibus Joh. Andr. Endteri Haeredum, Anno Salutis MDCCXLVI.

COMENII, JOH. AMOS, *Orbis pictus / Die Welt in Bildern / Swèt w obrazých / Świat w obrazach / Le monde en tableaux*, W Hradcy Králowé, pjsmem Jana Host. Pospjšila činného auda při českém národnjm Museum a impressora w Praze a Hradcy Králowé, 1833.

COMENII, J. A., *Januae linguae latinae Vestibulum*, denuo editum in usum scholarum, Claudiopoli, cum Samueli Brassai præfatione, Typis Coll. Helv. Conf. Impressum a Joanne Stein, 1867.

b. Traduceri în limba română

COMENIUS, J. A., *Arta didactică*, traducere din limba latină, introducere și note de David Popescu, Editura didactică și pedagogică, București, 1975.

COMENIUS, J. A., *Didactica magna*, traducere, note, comentarii și studiu de prof. univ. dr. Iosif Antohi, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970.

COMENIUS, J. A., *Pampaedia*, Studiu introductiv, traducere, note și comentarii de prof. univ. dr. Iosif Antohi, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977.

COMENIUS, [JAN AMOS], *Labirintul lumii și raiul inimii*, traducere de Irina Ionescu, Editura ALL, București, 2013.

KOMENSKY, J.A., *Texte alese*, cu o prefață de Ion Antohi, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1958.

II. STUDII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. *** J. A. Komensky (Comenius), comunicări prezentate la sesiunea științifică a Institutului de Științe Pedagogice și traduceri din opera lui Comenius, Editura de Stat Didactică și pedagogică, București, 1958.
2. LĂSCUȘ, VOICU, *Jan Amos Comenius. Viața și opera*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2009.
3. POPESCU, BARTOLOMEU, *Filosofia și pedagogia creștină a lui Jan Amos Comenius*, Editura Cultura Românească, București, 1939.
4. ȘTIRBU, M.S.; ȘTIRBU, S.T., *Didactica estetic-intuitivă comeniană în România*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1968.

III. SITOGRAFIE – EDIȚII ON-LINE

Janua linguarum, Frankfurt, 1644, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://books.google.ro/books?id=29JMAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false>

Janua linguarum, Amsterdam, 1665, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://books.google.ro/books?id=DZGCC7Xp1N8C&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false>

Janua linguarum, Liège, 1680, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://books.google.ro/books?id=qvhOAIQFB4C&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false>

Januae linguarum Vestibulum majus, Leipzig, 1717, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://books.google.ro/books?id=iB8VAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Comenii+Vestibulum&hl=ro&sa=X&ei=NexnUtnaAqjk4wS5p4H4Ag&ved=0CDkQ6AEwAQ#v=onepage&q=Comenii%20Vestibulum&f=false>

Moraviae nova et post omnes priores accuratissima delineatio autore J. A. Comenii (Harta Moraviei), Amsterdam, 1630, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://www.swaen.com/antique-map-of.php?id=3297>

Opera didactica omnia, Amsterdam, 1657, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://books.google.ro/books?id=43NEAAAaAAJ&printsec=frontcover&dq=Comenii+Opera+omnia&hl=ro&sa=X&ei=rPRnUrSeNIbEtAaP5oHwAQ&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=Comenii%20Opera%20omnia&f=false>

Orbis pictus, Londra, 1659, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://www.uned.es/manesvirtual/Historia/Comenius/OPictus/OPictusAA.htm>

Orbis pictus, Nürnberg, 1678, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<https://picasaweb.google.com/oude.kinderboeken/ComeniusOrbisPictus#>

Orbis pictus, Syracusae, 1887, on-line la data de 20 octombrie 2013,

<http://www.gutenberg.org/files/28299/28299-h/28299-h.htm>